

บทที่ ๓

ประวัติความเป็นมาของวัดสูงเม่นและครุบาทัญจนมหาเถระ

๓.๑ ประวัติความเป็นมาของวัดสูงเม่น จังหวัดแพร่

วัดสูงเม่น สันนิษฐานว่าเป็นวัดที่สร้างขึ้นในสมัยกรุงธนบุรีต่อเนื่องสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ถึงแม้ว่าจะไม่ปรากฏหลักฐานที่แน่ชัด แต่ก็ถือว่าอยู่ในช่วงรอยต่อระหว่างสมัยที่พม่าปกครองล้านนาและในช่วงที่ชาวล้านนาร่วมกับสมเด็จพระเจ้าตากสินขับไล่พม่า ซึ่งเป็นช่วงเริ่มมีการพลิกฟื้นอารยธรรมล้านนาให้กลับมามีบทบาทในการพัฒนาบ้านเมือง และการค้าขูพระพุทธศาสนา ซึ่งจากหลักฐานตามประวัติของครุบาทัญจนอรัญญวาสีมหาเถระซึ่งท่านเป็นเจ้าอาวาสระหว่างปี พ.ศ. ๒๓๓๒-๒๔๐๕ ก็พบว่า มีวัดสูงเม่นมาก่อนหน้านั้นนานแล้ว

วัดสูงเม่น เดิมเรียกว่า “วัดสูงเม่น” โดยมีเรื่องเล่าสืบๆ กันมาว่า แต่เดิมสถานที่ตำบลสูงเม่นเป็นป่าไผ่และทุ่งหญ้า รวมถึงป่าไม้เบญจพันธุ์ มี “เม่น” ซึ่งเป็นสัตว์ป่าตระกูลหมูอยู่อาศัยเป็นจำนวนมากและประกอบกับสถานที่เป็นที่ทำเลดีมีหญ้าและทำน้าบริบูรณ์ พวกพ่อค้าวาณิชและคนเดินทางในสมัยอดีต จึงมักจะมาแวะพักแรมกัน ในบริเวณดังกล่าว จนเรียกพื้นที่ตำบลนี้ว่า “ปางสูงเม่น” การที่พวกสัตว์และ “เม่น” อาศัยอยู่ร่วมกันมากหรือมีเม่นมากในบริเวณนี้ คนจึงเรียกเป็นภาษาท้องถิ่นว่า “สูง” ซึ่งได้ชื่อตามนิมิตของฝูงเม่นว่า “บ้านสูงเม่น”^๑

สำหรับวัดสูงเม่นนั้นก็เช่นกันถือว่าเป็นวัดเก่าแก่วัดหนึ่งในจังหวัดแพร่มีอายุไม่น้อยกว่า ๒๐๐ ปี ผู้คนรู้จักวัดนี้ดีในสมัยที่ครุบาทัญจนอรัญญวาสีมหาเถระ หรือชาวบ้านมักเรียกสั้นๆ ว่า “ครูบามหาเถระเจ้า” ซึ่งเป็นพระเถระที่มีผู้คนเคารพนับถือจำนวนมากนับตั้งแต่เจ้าผู้ครองนครไปจนถึงราษฎร โดยท่านเป็นพระที่มีความรู้ความสามารถ เป็นนักปราชญ์ทางวรรณกรรมล้านนา และมีศิลาจารวัตรอันงดงาม

การที่จะนับอายุวัดสูงเม่นจำเป็นต้องอาศัยบริบทหลายๆ ด้าน ทั้งหลักฐานทางประวัติ และจากตำนานต่างๆ โดยเฉพาะหลักฐานทางวรรณกรรมสำคัญเรื่อง “ตำนานธรรมครูบามหาเถระเจ้า” ซึ่งเจ้าหลวงอินทวิชัย เจ้าหลวงเมืองแพร่ ได้มอบหมายให้หนานจันดืบและหมื่นวัดเขียนไว้เมื่อ จ.ศ. ๑๒๐๐ (พ.ศ. ๒๓๘๑) โดยเป็นใบลานหนา ๔๕ ใบ ใบละ ๔ บรรทัดเรียกว่าลานสี่ คั่นพบและเก็บรักษาไว้ที่วัดพระบาทมิ่งเมืองวรวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดแพร่ ซึ่งมีข้อความกล่าวถึงประวัติพระครูบามหาเถระเจ้าว่าเข้ามาบรรพชาเป็นสามเณรที่วัดสูงเม่นซึ่งเป็นวัดที่มีอยู่ก่อนแล้วในหมู่บ้านสูงเม่นในสมัยนั้นและกล่าวถึงการสร้างกัมภีร์ธรรมของครูบามหาเถระเจ้า

^๑ พระครูปัญญาสารวินิจฉัย, หนังสือคัมภีร์โบราณกับงานประเพณีตากธรรม, (จังหวัดแพร่ : สำนักพิมพ์ธุรกิจแพร่, ๒๕๕๔), หน้า ๗.

ดินแดนของจังหวัดแพร่ถือว่าเป็นเมืองมรดกทางพุทธศาสนาที่มีศาสนสถานและโบราณสถานต่างๆ อยู่ทั่วทั้งจังหวัดชาวบ้านได้ให้ดูแลการรักษาสืบทอดมาอย่างช้านานโดยพระสงฆ์เป็นผู้เป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการรักษาสืบทอด และรักษาประเพณีวัฒนธรรม ทำให้พระพุทธศาสนาในจังหวัดแพร่มีความเจริญรุ่งเรือง มีการรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีที่สืบทอดมาจากรุ่นทอดและก่สังเสริมทะนุบำรุงพระพุทธศาสนาอยู่ตลอดเวลา ฉะนั้นในดินแดนของจังหวัดแพร่เราจึงได้เห็นความความงดงามทางสถาปัตยกรรมต่างๆ^๒

๓.๑.๑ การรวบรวมคัมภีร์ธรรมของวัดสูงเม่น

ครูบากัญจนมหาเถระอดีตเจ้าอาวาสวัดสูงเม่นเป็นผู้ที่มีสติปัญญาอันเฉียบแหลม ได้ศึกษาพระธรรมจนแตกฉานถึงขั้นสมาบัติขั้นสูงและมีความรอบรู้เรื่องราวต่างๆ มากมาย ท่านได้จาริกแสวงบุญไปยังเมืองต่างๆ เป็นนักบุญแห่งล้านนาองค์หนึ่ง ในระหว่างที่เดินทางไปยังวัดต่างๆ ทั้งในจังหวัดแพร่และจังหวัดอื่นๆ ในภาคเหนือ ท่านก็ได้ชักชวนพระสงฆ์และฆราวาสผู้มีความรู้ให้มาจาร (จาริก) ความรู้แขนงต่างๆ ลงในใบลาน และทำการสังคายนา (รวบรวม) เพื่อเก็บรักษาไว้ให้อนุชนรุ่นหลังได้ศึกษา โดยสถานที่หรือวัดที่ท่านได้ไปรวบรวมคัมภีร์ธรรมมีมากมาย เช่น

วัดสูงเม่น วัดศรีชุม วัดมหาโพธิ์ วัดเหมืองหม้อ จังหวัดแพร่

วัดช้างค้ำ จังหวัดน่าน

วัดสวนดอก วัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่

วัดศรีชุม แก้วกว้างหัวเวียง จังหวัดลำปาง

วัดป่าอัมพวัน เมืองระแหง จังหวัดตาก

นอกจากนั้น ท่านได้เดินทางไปยังประเทศใกล้เคียง เช่น วัดวิชุนราช เมืองหลวงพระบาง ประเทศลาว เป็นต้น ซึ่งทุกแห่งที่ครูบากัญจนมหาเถระได้เดินทางไป ท่านได้ทำการสังคายนา รวบรวมพระไตรปิฎก คัมภีร์ธรรม และได้จารลงใบลานอย่างมากมาย โดยครูบากัญจนมหาเถระจะนำคัมภีร์ใบลานส่วนหนึ่งมาเก็บไว้ที่วัดสูงเม่น ซึ่งมีการเก็บรักษาไว้จนถึงปัจจุบัน

คัมภีร์ธรรมวรรณกรรมล้านนาที่ปรากฏในวัดสูงเม่นนับตั้งแต่ในสมัยครูบากัญจน อริยญาโณวสิมมหาเถระนั้นมีจำนวนมากตามที่ได้กล่าวแล้ว ดังเช่นที่มีการจารึกไว้ว่า

สิริรวมพระคัมภีร์ที่ได้บรรจุไว้ในหอไตรวัดสูงเม่น ครั้งนี้มี

๒,๕๖๓ มัด นับเป็นผูกได้ ๘,๘๔๕ ผูก เป็นปิฎกใบลานได้

๘๕,๐๐๐ ใบลาน ล้วนแล้วแต่เป็น (ภาษา) บาลี โดยเป็นวินัย

^๒ พระมหาสุทิตย์ อาภากรโร ดร., เอกสารงานวิจัยเรื่องการศึกษาวิเคราะห์องค์ความรู้ที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ธรรมวัดสูงเม่น อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่, (๒๕๕๓), หน้า ๖๑.

และอังคุตตรนิกาย ๔๘๖ ผูก เป็นมัคมี ๘๕ มัค จัดเป็นใบลาน
ได้ ๑๔,๘๐๐ ใบลาน ส่วนที่เป็นบาลีอรรถกถามี ๒๕๖๗ มัค
มีมูลกัจจายนะ บาลีศัพท์สูตร บาลีสังขยา บาลีสนธิสมาส
อาขยาต กิตก์ สนธิ และธัมมปาฐะ (ธรรมบท)^๓

๓.๑.๒ การเก็บรักษาคัมภีร์ธรรมของวัดสูงเม่น

จากการศึกษาที่วัดสูงเม่น จังหวัดแพร่ และวัดต่างๆ ในเขตใกล้เคียง รวมทั้งวิธีการ
ทั่วไปของชาวล้านนาพบว่า พระสงฆ์ชาวสูงเม่นและชาวล้านนาทั่วไปมีวิธีเก็บรักษาคัมภีร์ที่อยู่ใน
รูปสมุดข่อยใบลาน และปั๊บสาใน ๔ ระดับใหญ่ๆ เหมือนกับวิธีการเก็บรักษาคัมภีร์ของชาวล้านนา
ทั่วไป คือ

(๑) ระดับคัมภีร์ เมื่อพระเถระนักปราชญ์ได้เขียนธรรมวรรณกรรม หรือ
เรื่องราวต่างๆ ลงในสมุดข่อยใบลานแล้ว ท่านเหล่านั้นจะใช้เชือกผูกร้อยใบลานเข้าด้วยกันเป็นแต่
ละผูก/ฉบับตามเนื้อเรื่อง จากนั้นก็มัดด้วยด้ายที่มีสีแดง บางครั้งก็ลงรักปิดทองทับตัวอักษรที่เขียน
ด้วยเหล็กแหลม นำไม้ที่มีลวดลายสวยงามและขัดแล้วอย่างดีมาประกบหน้า-หลัง แล้วใช้ผ้าห่อคลุม
ทับ มัคคัมภีร์แต่ละผูก/ฉบับรวมกันเป็นชุดคัมภีร์ บางแห่งทำไม้เล็กๆ หรือที่เรียกว่า “ไม้ปิ่นจึก”
หรือ “ไม้ปิ่นชัก” เพื่อบอกว่า คัมภีร์เรื่องนั้น ว่าเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับอะไร มีธรรมกี่ผูก ใครเป็นผู้
แต่ง แต่งขึ้นเมื่อไร และใครให้ความอุปถัมภ์ เป็นต้น นับได้ว่า เป็นการจัดระบบข้อมูลอ้างอิงที่ดี ที่
แสดงถึงภูมิปัญญาในการรักษาคัมภีร์ของชาวล้านนาได้เป็นอย่างดี โดยที่วัดสูงเม่นนั้น มีการจัดทำ
ไม้ปิ่นจึกอย่างสวยงาม ซึ่งแสดงให้เห็นถึงศรัทธาความเชื่อที่มีต่อการรักษาคัมภีร์ธรรมเป็นอย่างดี

(๒) ระดับตู้พระธรรม เมื่อมีการจารคัมภีร์ ห่อคัมภีร์ต่างๆ เรียบร้อยแล้ว พระ
เถระ นักปราชญ์เหล่านั้น ถือว่า ผลงานที่ท่านได้แต่งขึ้นมีคุณค่าต่อพระพุทธศาสนา สมควรที่จะเก็บ
รักษาไว้อย่างดี จึงมีการจัดเก็บไว้ในตู้ที่มีฉิดสามารถป้องกันแมลง, หนู, หรือสภาพภูมิอากาศที่
แปรเปลี่ยนได้ ซึ่งเป็นที่มาของการสร้างตู้พระธรรมถวายวัด โดยมีลวดลายที่สวยงามแสดงถึงภูมิ
ปัญญาและศิลปะของชาวล้านนา โดยที่วัดสูงเม่น มีตู้คัมภีร์ธรรมมากกว่า ๑๐ ตู้ และบรรจุคัมภีร์
ธรรมมากกว่า ๓๐,๐๐๐ ผูก

(๓) ระดับหอพระไตรปิฎกหรือหอไตร เมื่อมีตู้พระธรรมหลายๆ ตู้ พระเถระ
นักปราชญ์จึงได้สร้างหอไตรขึ้น เพื่อเป็นที่รวบรวมคัมภีร์ต่าง ๆ ไว้ในที่เดียวกันและเพื่อประโยชน์
ในการค้นคว้าหาความรู้ของอนุชนรุ่นหลัง หอไตรที่มีความสวยงามและเป็นเอกลักษณ์ของล้านนา
เช่น หอไตรวัดพระสิงห์ หอไตรวัดเจ็ดยอด หอไตรวัดดวงดี จังหวัดเชียงใหม่ และหอไตรวัดพระ

^๓ เรื่องเดียวกันหน้าที่ ๒.

ธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน เป็นต้นนั้น ได้สะท้อนถึงวิธีการเก็บรักษาคัมภีร์ของชาวล้านนาได้เป็นอย่างดี ส่วนที่วัดสูงเม่นนั้น ได้มีการสร้างหอไตร โดยมีน้ำล้อมรอบ เพื่อป้องกันปลวก แมลง ที่จะเข้ามากัดทำลายคัมภีร์ที่มีคุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์และความรู้ในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งแสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาในการเก็บรักษาคัมภีร์ธรรมเป็นอย่างดี

(๔) ระดับประเพณีความเชื่อ เพื่อให้วิธีการเก็บรักษาและสืบต่อวรรณกรรม/คัมภีร์ให้ยืนยาว วัดสูงเม่น จังหวัด ได้มีประเพณีการรักษาคัมภีร์ธรรม ที่เรียกว่า **“ประเพณีตากธรรม”** ซึ่งเป็นกระบวนการรักษาคัมภีร์ผ่านพิธีกรรม ความเชื่อ โดยการนำคัมภีร์โบราณ ปี่ปสา ที่อยู่ในหอไตรหรือในที่ต่างๆ ออกมาตากแดด ควบคุมความชื้น เก็บรักษาโดยการห่อผ้า และการเขียนคัมภีร์ชุดใหม่ขึ้นมา โดยประเพณีตากธรรม นั้นมีความเกี่ยวข้องกับการสร้างความรู้ใหม่และการสืบทอดคัมภีร์โบราณ กล่าวคือ ก่อนที่จะมีประเพณีตากธรรมในเดือนยี่เป็ง (วันเพ็ญเดือน ๑๒) ของทุกปี พระสงฆ์และชาวบ้านจะใช้ความรู้ทางด้านพุทธศาสนาและความรู้ในศาสตร์ต่างๆ ที่ตนมีอยู่มาเขียน/บันทึกเรื่องราวของชุมชน ก่อนที่จะนำมาเทศน์และร่วมแห่ฉลองในพิธีตากธรรม ดังกล่าว หลังจากนั้นก็ถวายคัมภีร์ธรรมเหล่านั้นให้กับวัด จนกลายเป็น “ประเพณีตากธรรม”

๓.๑.๓ ประเพณีตากธรรมของวัดสูงเม่น

ประเพณีตากธรรมเป็นประเพณีที่ไม่ค่อยปรากฏเห็นมากนักในสังคมไทยหรือแทบไม่ปรากฏในท้องถิ่นอื่นๆ นอกจากภาคเหนือของประเทศไทยและอาจมีเพียงหนึ่งเดียว คือ ที่วัด สูงเม่น จังหวัดแพร่ โดยคุรุบาทัญจนอรัญญาสี แห่งวัดสูงเม่น ท่านได้ใช้วิธีการเชิงประเพณีที่คล้ายคลึงกับความเชื่อพื้นฐานของชาวล้านนาทั่วไป ที่มีความเชื่อในเรื่องอานิสงส์การสร้างคัมภีร์ธรรมถวายวัด โดยเชื่อว่า การฟังธรรมและสร้างคัมภีร์ธรรมถวายวัดว่า เป็นกุศลที่ยิ่งใหญ่ มีอานิสงส์มาก ซึ่งเป็นผลให้พุทธศาสนิกชนชาวล้านนาและชาวสูงเม่น มีความเชื่อและพร้อมใจกันสร้างคัมภีร์ธรรมถวายธรรมให้กับวัด และก็มีการจัดเก็บรักษาโดยใช้ประเพณีตากธรรม ซึ่งถือว่าเป็นกุศโลบายสำคัญที่ต้องการน้อมนำผู้คนให้เข้าถึงหลักธรรมคำสอน และผลที่ตามมาก็คือทำให้วัดสูงเม่นกลายเป็นวัดที่มีคัมภีร์ธรรมทางพระพุทธศาสนา มากที่สุดในล้านนาจนถึงปัจจุบัน

๓.๑.๔ คุณค่าของคัมภีร์ทางพุทธศาสนา

คัมภีร์ธรรมทางพุทธศาสนาถือว่าเป็นที่เก็บรวบรวมหลักคำสอนของพุทธองค์ทำให้พุทธศาสนิกชนได้มีโอกาสศึกษาหลักธรรมที่ท่านได้บันทึกหรือจารึกธรรมของพระพุทธเจ้าที่พระองค์ได้ตรัสไว้เอง ซึ่งตกทอดมาถึงสมัยพวกเรา ทำให้เรารู้จักคำสอนของพระพุทธเจ้าได้อย่างชัดเจน คำสอนต่างๆ ที่ปรากฏในคัมภีร์ธรรมหรือพระไตรปิฎกนั้นเป็นคำสอนของพระพุทธเจ้า ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ ผู้เป็นบรมครูของโลกอย่างแน่นอน ทั้งนี้คัมภีร์ต่าง ๆ ทำให้ผู้อ่านมีความเข้าใจ

ในหลักธรรมอันเป็นหัวใจหลักของพุทธเจ้าได้อย่างลึกซึ้งมองเห็นธรรมะที่พระพุทธรองค์ตรัสรู้ได้แท้จริง การสร้างคัมภีร์ธรรมถือว่าเป็นการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา หรือเป็นความดำรงอยู่ของพระพุทธศาสนาก็คือ ถ้ายังมีการศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎกเพื่อนำไปใช้ปฏิบัติ พระพุทธศาสนาก็ยังดำรงอยู่ แต่ถ้าไม่มีการศึกษาค้นคว้าพระไตรปิฎก แม้จะมีการปฏิบัติก็จะเป็นไปตามหลักการของพระพุทธศาสนา พระพุทธศาสนาก็จะไม่ดำรงอยู่ก็จะเสื่อมสูญไป

๓.๑.๔.๑ คุณค่าทางพุทธศาสนา

คัมภีร์ธรรมทางพุทธศาสนาจัดว่าเป็นทรัพยากรวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่า ในฐานะที่เป็นส่วนประกอบของระบบวัฒนธรรมในสังคมมนุษย์ ที่สะท้อนให้เห็นถึงความเจริญก้าวหน้าทางด้านวัฒนธรรมและนามธรรมที่บรรพบุรุษได้คิดค้นและสร้างสรรค์ขึ้นมา เป็นหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์ที่แสดงถึงเอกลักษณ์และความเป็นมาของชุมชน เป็นสิ่งที่สามารถนำมาจัดการเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตและกระบวนการพัฒนาในด้านต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการสร้างองค์ความรู้ การประเมินคุณค่า การฟื้นฟู และการสร้างความรู้ขึ้นมาใหม่ เพื่อให้เป็นทุนทางสังคมที่ก่อให้เกิดการสร้างวัฒนธรรมที่ให้คุณค่ากับการเรียนรู้และการพัฒนาศักยภาพของชุมชนใน

บรรดาวรรณกรรมและโบราณคดีประเภทต่าง ๆ ที่มีอยู่ในสังคมไทยนั้น วรณกรรมและโบราณคดีทางพุทธศาสนา นับว่าเป็นทรัพยากรวัฒนธรรมอีกประเภทหนึ่งที่มีความสำคัญต่อพระสงฆ์อย่างยิ่ง วรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่แต่งโดยพระภิกษุเนื้อหาส่วนใหญ่มักจะของตำนานจะเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับประวัติพระพุทธศาสนา พระธาตุ และพระพุทธรูป ลักษณะการเขียนตำนาน มักเริ่มต้นจากการกล่าวถึงสมัยของพระพุทธรองค์หรือก่อนหน้านั้น ครอบคลุมถึงเหตุการณ์ในอดีตของพุทธศาสนาในอินเดีย ศรีลังกา เรื่อยมาจนถึงการวางรากฐานพุทธศาสนาในไทย นอกจากนี้ก็มีลักษณะที่จัดเป็นคำสอนศีลธรรมด้วย โดยเฉพาะตำนานที่เป็นภาษาบาลี นับว่ามีคุณค่าต่อการศึกษาวิเคราะห์ทางประวัติศาสตร์และพระพุทธศาสนาเป็นอันยิ่งและโดยเฉพาะ สิ่งที่โบราณจารย์ทั้งหลายได้ทำการจารึกไว้เป็นอักษรธรรมบนคัมภีร์ใบลานนั้นล้วนเป็นคำสอนที่ได้ให้คุณค่ามรดกทางปัญญาแก่คณะสงฆ์อันทรงคุณค่าอย่างมากมาย

๓.๑.๔.๒ คุณค่าทางสังคม

วรรณกรรมทางด้านคัมภีร์ธรรม ได้ก่อประโยชน์แก่ชุมชนชาวสูงเม่นอย่างมากมาย เนื่องจากว่าคัมภีร์ใบลานนั้นถือได้ว่าเป็นของสูงชาวบ้านจะให้ความเคารพเปรียบดูว่าเป็นพระพุทธรูปเลยทีเดียวและในทุก ๆ ปีทางวัดจะจัดให้มีการนำเอาคัมภีร์ใบลานที่เก็บไว้ในวิหารและมีอยู่เป็นจำนวนมากมาทำการตรวจสอบว่ามีการชำรุดบ้างหรือไม่ และได้้นำคัมภีร์ทั้งหลายออกมาชำระทำความสะอาดให้มีสภาพที่สมบูรณ์หรือที่เรียกพิธีนี้ว่า “ประเพณีตากธรรม” ซึ่งเป็น

ประเพณีเชิงกุสโลบายที่ต้องการให้ประชาชนเข้าถึงหลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนา ลักษณะคล้ายกับการนำพระพุทธรูปมาสงฆ์ในวันสงกรานต์ เหตุนี้วัฒนธรรมจึงได้ให้คุณค่าแก่สังคมชาวสูงเม่นรวมทั้งพุทธศาสนิกชนอย่างมากมาย และทำให้เกิดคติความเชื่อค่านิยมในการอนุรักษ์คัมภีร์แก่มุขมนตรีเป็นอย่างยิ่ง

๓.๑.๕ สรุป

สรุปว่าคัมภีร์ทางพุทธศาสนาได้ให้คุณค่าและความสำคัญต่อการสร้างระบบคิด ภูมิปัญญา และรากฐานทางวัฒนธรรมของไทย เพราะมีความเกี่ยวข้องกับทรัพยากรด้านวัตถุอันได้แก่ โบสถ์ เจดีย์ วิหาร คัมภีร์ใบลาน สมุดข่อย ธรรมาสันเป็นต้นที่สร้างขึ้นด้วยความวิจิตรงดงามและสติปัญญาอันล้ำเลิศของบูรพาจารย์ และทรัพยากรด้านนามธรรม อันได้แก่ องค์ความรู้ ภูมิปัญญา คติธรรม ความเชื่อที่ล้วนมีความหมายและความสำคัญต่อการเรียนรู้และการดำรงวิถีชีวิตคุณค่าหลัก ๓ ประการคือ

- (๑) ทำให้เกิดมรดกทางวัฒนธรรม
- (๒) ทำให้ชุมชนเกิดความสามัคคี
- (๓) ทำให้พุทธศาสนิกชนสนใจธรรมมากขึ้น

๓.๒ ประวัติของและผลงานครูบากัญจนอรัญญวาสีมหาเถระ

ครูบากัญจนอรัญญวาสีมหาเถระหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ครูบามหาเถระ” เป็นพระมหาเถระที่มีชีวิตอยู่ในยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น ท่านเกิดหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ได้ประมาณ ๘ ปี ซึ่งในสมัยนั้นการปกครองหัวเมืองฝ่ายเหนือยังอยู่ในฐานะประเทศราช โดยมีราชวงศ์ “เจ้าเจ็ดคน” ของพระยาภาวดีเป็นผู้ครองนครเชียงใหม่และแผ่นดินล้านนา ดังนั้น ครูบามหาเถระเจ้า จึงมีชีวิตอยู่ในระหว่างการปกครองของเจ้าผู้ครองนครที่สำคัญ (อุดม รุ่งเรืองศรี, ๒๕๔๐) ทั้งเชียงใหม่และเมืองแพร่ ได้แก่ พระยาภาวดี (พ.ศ. ๒๓๒๓ – ๒๓๕๖) พระยาธัมมลังกา (พ.ศ. ๒๓๕๖ – ๒๓๖๔) พระยาคำฝั้น (พ.ศ. ๒๓๖๔ – ๒๓๖๗) พระยาพุทธวงศ์ (พ.ศ. ๒๓๖๗ – ๒๓๘๕) พระเจ้ามโหตรประเทศ (พ.ศ. ๒๓๘๕ – ๒๓๙๖) พระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ (พ.ศ. ๒๓๙๖ – ๒๔๑๓) และก็มีเจ้าหลวงอินทวิชัยราชาเจ้าหลวงเมืองแพร่เป็นผู้ครองนครเวียงโกศัย^๔

^๔ พระครูปัญญาสารวินิจฉัย, หนังสือคัมภีร์โบราณกับงานประเพณีตากธรรม, (จังหวัดแพร่ : สำนักพิมพ์ธุรกิจแพร่, ๒๕๕๔), หน้า ๖

๓.๒.๑ ชาตินิยม ครุบาทัญจนอริยญาวาสีมหาเถระ เป็นบุตรของพ่อสุป็นนะ แม่จันทร์ดิบ เกิดเมื่อปีระกา พ.ศ. ๒๓๓๒ หมู่ที่ ๒ ตำบลสูงเม่น มีพี่น้องร่วมบิดามารดาเดียวกัน ๒ คน คือ พ่อหนานอินตา และนายจันตะ ในวัยเด็กมีชื่อเล่นว่า “ปอย”

ในวันที่กำเนิดหลวงพ่อกุรบามหาเถระ ตามคำบอกเล่าของครุบาทันธา แห่งวัดเหมืองหม้อกล่าวว่า “ตอนที่ท่านครุรบามหาเถระใกล้จะคลอดมีเหตุการณ์ที่ไม่คาดฝันเกิดขึ้น คือ มีเสือโคร่งมาคาบเอาแม่จันทร์ทิพย์หนีเข้าป่าห้วยหิด ขุนเขาแม่จั่ว พ่อสุป็นนะและชาวบ้านติดตามรอยเสือโคร่ง ๑ คืน ๒ วัน จึงพบเสือและแม่จันทร์ทิพย์ แต่ก็ประหลาดใจที่เสือไม่ทำร้ายแม่จันทร์ทิพย์ และลูกน้อยซึ่งคลอดออกมาแล้วนั่งเฝ้าเหมือนคอยดูแลให้ เสือโคร่งพอได้ยินเสียงคนมากก็หนีหนีเข้าป่าไปทั้ง ๒ แม่ลูกไว้โดยไม่ได้รับอันตรายเลย” (เสือโคร่งตามตำนานโบราณเชื่อว่า เป็นเทวดามาคุ้มครองผู้มีบุญญาธิการให้ปลอดภัย)

๓.๒.๒ การศึกษา ครุบาทัญจนอริยญาวาสี ในวัยเด็กชอบที่จะไปอยู่ที่วัดสูงเม่น แต่โยมแม่ไม่อยากให้ไปเพราะต้องการให้ช่วยกันทำงาน ครั้นมีอายุประมาณ ๑๐-๑๓ ขวบ ก็ได้ศึกษาวิชาการต่างๆ เช่น ช่างแกะสลัก ช่างปั้น และช่างไม้ รวมทั้งอักษรวิภาษาล้านนา โดยเด็กชายปอยเป็นเด็กฉลาด เรียนรู้ได้ไว

๓.๒.๓ บรรพชา เด็กชายปอยได้บรรพชาเป็นสามเณรที่วัดสูงเม่น หลังจากนั้นสามเณรปอยได้ไปศึกษาทั้งคันธุระและวิปัสสนาธุระกับครุบาหลายท่านเช่น ครุบาอุตมา ที่วัดศรีชุม เวียงโกศัย โดยท่านเป็นคนฉลาดและสนใจหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง และเป็นที่รักใคร่นับถือของเพื่อนสหธรรมิกและศรัทธาชาวบ้านศรีชุม จนถึงอายุครบอุปสมบท

๓.๒.๔ อุปสมบท หลังจากที่ได้สามเณรปอยได้ศึกษาพระธรรมวินัยจนถึงวัยอุปสมบทเป็นพระภิกษุ ครุบาอุตมา วัดศรีชุม จึงทำการอุปสมบทให้ในปี พ.ศ. ๒๓๕๒ โดยมีเจ้านายหอหน้าเป็นเจ้าภาพผู้อุปการะและให้การอุปถัมภ์ เพราะเห็นว่าเป็นผู้ที่มีความสนใจในการเรียนและมีผลการเรียนที่ดีมาก โดยให้ฉายาว่า “กัญจนภิกขุ” หรือ “กณฺโณ ภิกขุ” หลังจากอุปสมบทแล้ว พระกัญจนภิกษุ ได้กลับไปยังวัดสูงเม่นหลังจากบิดาของท่านเสียชีวิตและพี่ชายก็ไปมีครอบครัวอยู่ต่างหาก ท่านก็เริ่มงานเขียนคัมภีร์ธรรมและสั่งสอนลูกศิษย์จนสร้างผลงานที่มากมาย ที่สำคัญท่านได้ดูแลโยมแม่จันทร์ทิพย์เป็นอย่างดี โดยเมื่อท่านออกบิณฑบาต ก็ได้นำข้าวปลาอาหารไปแบ่งให้โยมมารดาเป็นประจำ จนกระทั่งแม่จันทร์ทิพย์ถึงแก่กรรม เมื่อภาระในการเลี้ยงดูบิดามารดาท่านจึงเดินทางกลับไปช่วยงานสอนและปฏิบัติอุปัชฌาย์ อาจารย์ที่วัดศรีชุม ในเวียงโกศัย^๕

^๕ พระมหาสุทิตย์ อากาโร ดร., รายงานวิจัยเรื่องศึกษาวิเคราะห์องค์ความรู้ที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ธรรมวัดสูงเม่น อำเภอสูงเม่น จังหวัดแพร่, พ.ศ. ๒๕๕๓, หน้า ๕๕.

จากบทความตอนหนึ่งของวัดสูงเม่นบันทึกการศึกษาในสมัยนั้นไว้ว่า “การเรียนในสมัยนั้น เวลาสอบจะไม่สอบเป็นขั้นทีเดียวนะ จะสอบรวมกัน สอบไปเรียนไปใครเรียนได้มากและต่อได้มากก็นับว่าได้ชั้นเรียนมากขึ้น คือ ต่อความกันทุกวันและทุกครั้ง เท่าที่ผู้เรียนจะแสดงความสามารถต่อความรู้กับผู้สอนได้ซึ่งการตอนนี้ เรียกว่า การต่อหนังสือคำ ใครเรียนมากรู้มาก ใครเรียนน้อยรู้น้อยตามสติปัญญา” โดยท่านครูบามหาเถระกลับไปวัดศรีชุมครั้งนี้ ท่านมุ่งศึกษาแต่วิปัสสนาธุระ จนมีความรู้ที่จะฝึกอบรมลูกศิษย์ได้

๓.๒.๕ การเดินทางไปศึกษาต่อและปฏิบัติธรรม ด้วยมีความประสงค์ที่จะศึกษาเล่าเรียนให้ยิ่งขึ้นไป ท่านครูบาก็จะจึงกราบลาพระอุปัชฌาย์ไปศึกษาต่อที่เมืองเชียงใหม่ ด้วยการเดินธุดงค์ผ่านที่ทุรกันดารอย่างกล้าหาญ หลังจากนั้นได้ไปศึกษาด้านวิปัสสนาธุระกับพระมหาพรหมครูที่วัดสวนดอก ในเมืองเชียงใหม่ ตามตำนานเล่าว่า (ประวัติวัดสูงเม่น, ๒๕๓๕) พระมหาพรหมครูและครูบามหาเถระเป็นพระรุ่นราวคราวเดียวกัน จึงนับถือกันและกัน โดยครูบามหาเถระนับถือพระมหาพรหมครู เพราะท่านเป็นพระผู้ใหญ่มีอำนาจทางพระสงฆ์และบ้านเมืองและมีเชื้อสายเจ้านายฝ่ายเหนือ ส่วนพระมหาพรหมครูนับถือครูบามหาเถระเพราะเป็นผู้มีคุณสมบัติสูงแตกฉานในอรรถบาลีและพระธรรมวินัย จนขอเรียนอรรถบาลีด้วยซึ่งครูบามหาเถระก็ขอเรียนวิปัสสนาธุระกับพระมหาพรหมครูเพิ่มเติม ครูบามหาเถระได้ศึกษาเล่าเรียนและช่วยเป็นครูสอนโดยทำหน้าที่เป็นอย่างดี

ต่อมาพระมหาพรหมครูจึงสนับสนุนให้ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดพระสิงห์ แทนที่พระครูเมืองที่ว่างลง ท่านปกครองวัดพระสิงห์ด้วยดี จนได้รับสมณศักดิ์นามฉายาจากเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ในสมัยนั้นว่า “ครูบาก็จนอรัญญวาสีมหาเถระ”

๓.๒.๖ การนำพระบรมธาตุจากพม่าสู่เวียงโกศัย ในระหว่างท่านอยู่จำพรรษาที่เชียงใหม่ ครูบาก็จนอรัญญวาสี ได้เดินทางไปยังประเทศพม่า เพื่อศึกษาวิปัสสนาและนมัสการองค์เจดีย์ย้านตะโก่ง (นครย่างกุ้ง) ท่านได้เรียนรู้ด้านญาณสมาบัติขั้นสูง และได้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุและพระธาตุจำนวนมากมาบรรจุที่เจดีย์วัดมหาโพธิ์ อำเภอเมืองแพร่ โดยได้นำทูลเกล้าถวายเจ้าหลวงอินทวิชัยราชาเจ้าผู้ครองนครแพร่ เพื่อร่วมสร้างเจดีย์วัดมหาโพธิ์

จากตำนานการสร้างเจดีย์วัดมหาโพธิ์ ตำบลป่าเมต อำเภอเมืองแพร่ จังหวัดแพร่ ที่เขียนไว้เมื่อปีพ.ศ.๒๓๘๓ (จ.ศ.๑๒๐๑) ระบุว่า ครูบามหาเถระได้เดินธุดงค์ไปศึกษาเล่าเรียนที่ประเทศพม่า จนสำเร็จญาณสมาบัติขั้นสูงได้อัญเชิญเอาพระบรมสารีริกธาตุและพระอรหันตธาตุมาเป็นจำนวนมาก โดยนำมาทูลเกล้าถวายเจ้าหลวงอินทวิชัยราชา เจ้าเมืองแพร่ในขณะนั้น ซึ่งต่อมาเจ้าหลวงอินทวิชัยราชาได้นำพระบรมสารีริกธาตุทั้งหมดถวายแด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่พระองค์ท่านให้นำกลับมาไว้ที่เมืองแพร่ ดังปรากฏไว้ในเจดีย์วัดมหาโพธิ์ปัจจุบัน ต่อมาท่านได้เดินทางไปประเทศพม่าเป็นครั้งที่ ๒ เพื่อไปนมัสการเจดีย์เมืองย่างกุ้ง โดยเดินทางไป

ทางเมืองระแหงพักนอนที่เชิงคอยผาว แขวงเมืองตาก ท่านได้ขี้ผึ้งพื้นเทียนเล่มบาท นำไปนมัสการพระมหาเจดีย์ร้างด้วย (พรหมา กาศมณี, ๒๕๓๐ น. ๒๓-๔๐)

๓.๒.๓ ความฉลาดในพระธรรมวินัย คุรбакัญจนอรัญญาสิมหาเถระ ได้แสดงความเฉลียวฉลาดแตกฉานในพระธรรมวินัย สามารถเรียนรู้ได้อย่างรวดเร็ว และสามารถชักชวนพระมหาราชครูวัดสวนดอกและพระมหาเถระทั้งหลายในเชียงใหม่ ทำการตรวจสอบชำระพระไตรปิฎก และสังคายนารวบรวมพระธรรมคัมภีร์ต่างๆ ให้ครบถ้วน และได้ฉลองธรรมที่วัดพระสิงห์ ในสมัยเจ้าหลวงแผ่นดินเย็นพุทธวงษ์ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่

๓.๒.๔ ผลงานของคุรбакัญจนอรัญญาสิมหาเถระ ถ้าจะกล่าวถึงผลงานของคุรбакัญจนอรัญญาสิมหาเถระ อาจกล่าวได้ว่า ท่านเป็นนักบุญ นักปราชญ์แห่งล้านนารูปหนึ่งที่มีความสำคัญกับการศึกษาและการเสริมสร้างความเข้มแข็งทางพระพุทธศาสนาในกับแผ่นดินล้านนาและประเทศใกล้เคียง โดยมีผลงานที่สำคัญ ดังนี้

(๑) ระหว่างปี พ.ศ.๒๓๕๐ – ๒๓๖๐ คุรбакัญจนอรัญญาสิ ได้เดินทางไปศึกษาด้านวิปัสสนากัมมัฏฐานที่ประเทศพม่า และได้อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุและพระบรมธาตุจากพม่า มาประดิษฐานและสร้างเจดีย์ที่วัดมหาโพธิ์ เวียงโกศัย จังหวัดแพร่

(๒) ปี พ.ศ. ๒๓๖๕ (จ.ศ.๑๑๘๘) คุรбакัญจนอรัญญาสิ ได้ริเริ่มชักชวนพระมหาราชครู และพระมหาเถระในเมืองเชียงใหม่ ทำการตรวจสอบและรวบรวมพระไตรปิฎก โดยเฉพาะคัมภีร์วินัยและอรรถกถาที่ยังขาดตกบกพร่องมาเขียนเป็นหมวดหมู่ เพื่อให้หลักธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนามีความมั่นคง โดยมีเจ้าหลวงแผ่นดินเย็นพุทธวงษ์เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่เป็นประธานฝ่ายคฤหัสถ์และได้ทำการฉลองธรรมที่วัดพระสิงห์ เมืองเชียงใหม่ โดยใน “ตำนานธรรมคุรบาทมหาเถระเจ้า” ซึ่งเจ้าหลวงอินทวิชัยราชาเจ้าหลวงเมืองแพร่ ได้มอบหมายให้นานจันทรดิษฐ์และหมื่นวัดเขียนไว้เมื่อ จ.ศ. ๑๒๐๐ (พ.ศ.๒๓๘๑) โดยเป็นใบลานหนา ๔๕ ใบ ใบละ ๔ บรรทัด เรียกว่าลานสี่ ก้นพบและเก็บรักษาไว้ที่วัดพระบาทมิ่งเมืองวรวิหาร อำเภอเมือง จังหวัดแพร่

๓.๒.๕ สรุป

สรุปในระหว่างปี พ.ศ.๒๓๕๐ – ๒๔๐๕ คุรбакัญจนอรัญญาสิมหาเถระ ได้บำเพ็ญศาสนกิจในเขตล้านนา ประเทศพม่า และเมืองหลวงพระบาง โดยให้มีการชำระตรวจสอบพระไตรปิฎก การสร้างคัมภีร์ธรรมอธิบายพระไตรปิฎก และการรวบรวมคัมภีร์ธรรมต่างๆ ขึ้นมาเพื่อให้พระพุทธศาสนามีความยั่งยืน นอกจากนี้ ก็ได้บูรณะปฏิสังขรณ์หอไตรวัดพระสิงห์ สร้างมณฑปหอธรรมวัดสูงเม่น อัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุและพระธาตุจากพม่ามาบรรจุประดิษฐานไว้ที่วัดมหาโพธิ์ เวียงโกศัยและหล่อกังสดาลไว้ที่วัดพระธาตุหริภุญชัยนับว่าเป็นหิตานุหิตประโยชน์

ยากยิ่งที่จะหาพระเถระรูปใดเสมอเหมือน ดังนั้น ครุบาทัญจนอริยญวาสัมมาเถระ จึงเป็นเพชรน้ำเอกของชาวเมืองแพร์และชาวสูงเม่น และเป็นพระมหาเถระนักปราชญ์ที่ได้สร้างความเจริญรุ่งเรืองให้พระพุทธศาสนา เป็นนักร้องรักที่สืบสานวรรณกรรมล้านนามิให้สูญหาย ดังนั้นจึงเป็นสิ่งที่ลูกหลานควรภูมิใจและได้เจริญรอยตามปฏิปทาอันเลอียวลลาด มีความกตัญญูรู้คุณ มีจิตใจเมตตานานาบุญและความรู้สู่ลูกหลาน อันเป็นมรดกทางปัญญาที่สูงส่งในแผ่นดินล้านนา